

TISCHLER JÁNOS

A LENGYEL RENDSZERVÁLTÁS – 1989

Polska 1986–1989: koniec systemu [Lengyelország 1986–1989: a rendszer vége. 1–3. köt.]. (Referaty; dyskusja; dokumenty [referátumok, vita, dokumentumok].) Szerk. Paweł Machcewicz, Andrzej Paczkowski, Antoni Dudek, Andrzej Friszke. Varsó, 2002, Wydawnictwo Trio-ISP PAN, 267, 327, 348 o.

1999. október 21-e és 23-a között felettébb érdekes konferenciát rendeztek a tíz évvel korábbi lengyel rendszerváltásról a Varsó melletti Miedzeszynben *Lengyelország 1986–1989: a rendszer vége* címmel. A tanácskozás abba a sorozatba illeszkedett, amelynek keretében egy héttel azelőtt Prágában a csehszlovákiai, illetve júniusban Budapesten a magyar átmenet kérdéseit vitatták meg – s nem elsősorban történészek és társadalomtudósok, hanem az események résztvevői. A rendezvényekre az 1989-es közép- és kelet-európai „népek ősze” tizedik évfordulójának apropóján került sor. A fő szervezők mindhárom esetben amerikai intézmények voltak: a Cold War International History Project és a National Security Archive, mindenhol helyi partnerekkel együttműködve, Budapesten az 1956-os Intézettel, Prágában a Legújabb Kori Történeti Intézettel és Varsóban a Politikai Tanulmányok Intézetével.

Lengyelországban nem ez volt az első oral history típusú konferencia, amelynek az a lényege, hogy az egykori események különböző oldalon álló szereplői szólaljanak meg, vitatkozzanak egymással, és a jelen lévő történészek kérdéseket tehessenek fel nekik. Ilyenkor a résztvevők három napra össze vannak zárva, ami lehetőséget nyújt a kötetlen beszélgetésekre, egy-egy szemtanú alaposabb „kifaggatására”. 1997-ben már tartottak egy konferenciát egy másik Varsó melletti településen, Jachrankán, amelyet az 1980–1981-es lengyel válság nemzetközi összefüggéseinek szenteltek. Az ötlet, hogy egy konfliktus egykor érdekelt feleit hosszú évek múltán egy asztalhoz ültessék, az említett amerikai intézmények kutatóitól származik. Első próbálkozásuk – ahol az 1961-es disznó-öbölbeli válság volt a téma – sikerrel járt, ennek nyomán rendezték meg a jachrankai találkozót. Ennek anyagát bő két évvel később sikerült megjelentetni, az 1999-es konferenciáét pedig 2002 júniusában vehette kezébe a lengyel olvasó. A jachrankai kötet csak a résztvevők panelvitáit tartalmazza, míg a mostani kiadás háromkötetes – szép kivitelben. Az elsőben kaptak helyet a felkért történészek referátumai, amelyek egyébként a konferencián nem hangzottak el. A hat lengyel szerző mellett egy-egy cseh, magyar, román és bolgár kutató munkáját olvashatjuk, akik a saját országukban 1989–1990-ben lezajlott folyamatokról írnak. A második kötet a konferencia összesen hat ülésének szó szerinti leirata. A harmadik kötetben a lengyel rendszerváltással kapcsolatos, eddig még nem publikált, főként lengyel, s kisebb részt amerikai levéltárakból származó dokumentumok olvashatók, de közölnek két iratot a Magyar Országos Levéltárból is. A szervezők hozzávetőleg négy-ötezer oldalnyi levéltári anyagot gyűjtöttek össze a konferenciára len-

gyel és külföldi levéltárakból, ebből a hatalmas mennyiségből választották ki a megjelentett 58 dokumentumot.

Jachrankában mi, történészek, csupán nézők és hallgatók voltunk, legfeljebb kérdéseket intézhettünk az események szereplőihöz, akik három napon át a megadott témakörökről vitatkoztak. Tartaléknak szántak bennünket arra az esetre, ha az eredeti elképzelés nem valósulna meg, és a „veteránok” – személyi vagy egyéb ellentétek miatt – kivonulnának a teremből. Akkor mindannyian előszedtük volna a gondosan elkészített előadásainkat, és hagyományos tudományos konferenciává alakultunk volna át. Szerencsére erre nem került sor.

Miedzeszynben más volt a helyzet, a jachrankai tapasztalatok alapján egyáltalán nem kellett tartani a visszaemlékezők kivonulásától, a jelen lévő történészek pedig immár nemcsak kérdéseket tehetek fel, hanem a térségből érkezetteknek – a már említett cseh, magyar, román és bolgár kutatóknak – még külön panelt is biztosítottak, ahol vázolhatták referátumuk főbb téziseit, és az egykori szereplők is kérdezhatték őket.

Ami az ülésrendet illeti egymással szemben foglaltak helyet a Jaruzelski-tábor és a Szolidaritás szakszervezet képviselői, a harmadik oldalon a külföldi, az egykori szovjet és amerikai szereplők, míg a négyszög záró oldalán a panel levezető elnöke és az aktuális vitaindítót tartó előadó. Mögöttük ültek a történészek, szociológusok, egyszerűen a megfigyelők. Az elhelyezésben a konferencia tematikája jutott kifejezésre, mivel a rendezvény alaptémáját az 1989-es lengyel átmenet elsősorban belpolitikai vonatkozásai adták, ez töltötte ki a konferencia idejének több mint háromnegyed részét. Annak ellenére, hogy a lengyel politikai élet főszereplőinek névsora 1980–1981-től 1988–1989-ig alig változott, a két konferencia résztvevői között jelentős volt a különbség. Az 1997-ben megjelentek között összesen hat tábornok, három lengyel miniszterelnök és három lengyel egykori pártfőtitkár volt. Íme néhány név: Viktor Kulikov marsall, a Varsói Szerződés Egyesített Fegyveres Erőinek főparancsnoka, Anatolij Gribkov tábornok, a Varsói Szerződés vezérkari főnöke, Georgij Sahnazarov, az SZKP KB tagja, a szocialista országok testvérpártjaival foglalkozó KB-osztály magas rangú funkcionáriusa, később Gorbacsov közeli munkatársa, Zbigniew Brzezinski, Carter elnök nemzetbiztonsági főtanácsadója, William Odom tábornok, Carter elnök katonai szakértője (egy igazi „héja”!), Richard Pipes, Reagan elnök külpolitikai tanácsadója, az amerikai Nemzetbiztonsági Tanács kelet-európai és szovjet felelőse, Jan Nowak-Jeziorański, a Szabad Európa Rádió lengyel szekciójának vezetője, valamint a Nemzetbiztonsági Tanács és a State Department szakértője Lengyelország és általában a szovjet tömb ügyeiben (1979–1992), Wojciech Jaruzelski tábornok, Stanisław Kania, a LEMP KB első titkára, Mieczysław Rakowski miniszterelnök, majd pártfőtitkár; a Szolidaritás részéről olyan „legendás” személyek, mint Tadeusz Mazowiecki, Zbigniew Bujak, Karol Modzelewski, Bogdan Borusewicz, Janusz Onyszkiewicz (Lech Wałęsa ilyen típusú rendezvényeken sosem vesz részt).

A LEMP egykori vezető garnitúrájából Miedzeszynben inkább a másodvonal volt jelen, köztük Władysław Baka, a LEMP PB tagja (1988–1990), a KB titkára (1988–1989), Stanisław Ciosek, a szakszervezeti kapcsolatok minisztere (1981–1985), a PB tagja (1988–1989), a KB titkára (1986–1989), 1988–1989-ben az egyházzal és a Szolidaritással folytatott nem hivatalos megbeszélések résztvevője, Marian Orzechowski, a PB tagja (1986–1990), a KB titkára (1988–1989), az 1989. júniusi választások után a LEMP parlamenti frakciójának vezetője, Janusz Reykowski, a PB és a KB tagja (1988–1990) – mindannyian az 1989-es kerekasztal-tárgyalások résztvevői a hatalom részéről.

A „másodvonal” kifejezést egyáltalán nem lekicsinylőnek szántam, éppen ellenkezőleg. Meggyőződésem, hogy a konferencia attól kapott sajátos ízt, és járt igazi eredményekkel, mert más volt, mint a jachrankai, nem annak egyszerű megismétlése. 1997-ben teljes, átfogó ké-

peket kaptunk, nagy ívű eseményeket vázoltak fel a jelenlévők, már csak azért is, mivel a világ nemzetközi aspektusai szerepeltek napirenden. Miedzeszynben belpolitikai volt a téma, ami az apróbb összefüggések feltárásának és összekapcsolásának kedvez, vagyis a kép vagy képek sok apró mozaikdarabkákból állnak össze. Magának Jaruzelski tábornoknak és legszűkebb környezetének távolmaradása több okra vezethető vissza. Egyrészt 1980–1981 kapcsán már „gyóntak”, és ezt 1989 vonatkozásában nem óhajtották megtenni. Másrészt a lengyel rendszerváltás 1980–1981-gyel összevetve kényesebb téma, s időben is közelebb van, hatása pedig a mai napig érezhető, miközben a nyolcvanas évek legeleje – nem is olyan lassan – immár történelemmé válik. (Ugyanezt a jelenséget megfigyelhettük a budapesti konferencián is, ahol a tíz évvel korábbi vezető elit meglehetősen szerényen képviseltette magát.) Ehhez járul, hogy míg 1997-ben, a jachrankai konferencia idején éppen hivatalba lépett az akkor frissen megválasztott jobboldali kormány, addig 1999-ben már a harmadik évüket kezdték. A jobboldali kormányzat – gyakorlatilag tisztán propagandisztikus céloktól vezéreltetve – erős antikommunista retorikát alkalmazott, a parlament pedig pontosan a miedzeszyni konferencia idején fogadta el a „dekommunizációs” törvényt, amely széles körű átvilágítás révén óhajtotta megtisztítani a közéletet a kommunista múlt továbbélésétől. (A törvény mellel végrehajthatatlannak bizonyult.)

A hatalom oldalának „másodvonalbeli” képviselői azért is tudtak újdonságokat mondani, mert 1986-tól kezdve valóban érdemi szerepet játszottak. Különböző koncepciók, reformelképzelések kidolgozóiként előfordult például, hogy egyes kérdésekre összességében nagyobb rálátásuk volt, mint a felettük állóknak. Vagyis egyáltalán nem vált a konferencia hátrányára, hogy ők annak idején nem tartoztak az első vonalhoz, mostanra pedig – a kisebb felelősség okán – könnyebben és jobban meg is nyíltak, mint a pártállam akkori legfontosabb vezetői. Különösen igaz ez Bakára, Ciosekre vagy Orzechowskira. 1980–1981-ben más volt a helyzet, a hatalom gyakorlatilag Jaruzelski és néhány munkatársa kezében összpontosult, az akkori eseményekről ezek az első számú vezetők beszélhettek a leghitelesebben – a tábornokkal az élen.

Az 1989-es Szolidaritás prominens képviselői is távol maradtak – Tadeusz Mazowiecki volt kormányfő és Bronislaw Geremek külügyminiszter kivételével, de ők is csak egy panelen jelentek meg –, ők viszont inkább a politikai elfoglaltság (lásd „dekommunizációs” törvény) és az időbeli közelség miatt nem jöttek. S még valami: 1980–1981-ben is voltak ellentétek a Szolidaritás vezérkarában, de ezeket félretették a kommunista hatalommal vívott küzdelem miatt, így a szakszervezet erősen és egységesen tudott fellépni. 1988–1989-re – hat-hét évi illegálitás után – már világhosszra váltak a belső törésvonalak, amelyek hamarosan odavezettek, hogy a kilencvenes évek elején legalább tucatnyi párt alakult a Szolidaritásból, annak eszméire hivatkozva. Nem véletlen, hogy a Szolidaritás képviselői nemegyszer egymással vitatkoztak a konferencián, ami a lengyeleknek roppant tanulságos volt, bár – ahogy az lenni szokott – időnként a jelen állapotokat vetítették vissza a múltba.

Szakmailag ugyancsak színesítette a miedzeszyni konferenciát, hogy a lengyel katolikus egyház részéről eljött Bronislaw Dembowski püspök, aki 1981–1989 között a Szabadságuktól Megfosztott Személyek Prímási Segélybizottságának volt a helyettes vezetője, és a lengyel püspöki kar delegáltjaként mint megfigyelő vett részt a kerekasztal-tárgyalásokon. Ezzel teljessé vált az 1989-es játszma, illetve az azt megelőző évek előkészületeit lefolytató nagy hármas képviselete: a Jaruzelski-féle hatalom, a Szolidaritás és a katolikus egyház, amely a „Nagy Közvetítő” szerepében lépett fel, és elévülhetetlen érdemeket szerzett a békés átmenetben. Jachrankához képest szintén újdonság volt, hogy a visszaemlékezők között ott volt, és meglehetősen sokat „beszélt” egy „belügyes”, Wojciech Garstka ezredes, aki az 1985-ben

létrejött, a Belbiztonsági Szolgálat vezetője mellett működő operációs stáb helyettes vezetője volt. Számos érdekes dolgot mondott a LEMP-hez fűződő kapcsolatokról, önállósodási törekvéseikről, a Szolidaritáshoz való viszonyokról Roman Malinowski, a Szejm elnöke (1985–1989), a LEMP nagyobb – s Lengyel Néppárt néven máig jelentős szerepet játszó – egykori csatlós pártjának, az Egyesült Néppártnak a vezetője. Ő volt az, aki 1989 augusztusában a kisebb csatlós párt, a Demokrata Párt vezetőjével, Jerzy Józwiakkal együtt – otthagynán a LEMP-et – megkötötte a koalíciós megállapodást Lech Wałęsával, aminek nyomán megalakulhatott a Mazowiecki-kormány. Mazowiecki lett az első nem kommunista lengyel miniszterelnök a második világháború után, kormánya létrejöttével a kommunista rendszer megszűnt létezni Lengyelországban.

Mint említettem, Miedzeszynben nem a nemzetközi tényezők kerültek előtérbe, így leginkább ennek tudható be, hogy az amerikai felet egyetlen, bár fontos személy képviselte: John Richard Davis, aki a szóban forgó időszakban az Amerikai Egyesült Államok varsói nagykövetségént tevékenykedett. Hangsúlyosabb volt az egykori szovjet tábor: eljött Georgij Sahnazarov (egyenesen a prágai konferenciáról érkezett), Vagyim Zaglagyin, az SZKP KB Nemzetközi Osztályának vezetője, Gorbacsov elnöki tanácsadója és Vlagyimir Voronkov, az SZKP KB Külügyi Osztályának munkatársa – ez utóbbi „kéznel” volt, mivel a varsói orosz nagykövetség beosztott diplomatájaként dolgozott. A konferencia témaválasztását éppen Davis nagykövet és Sahnazarov erősítette meg azzal, hogy külön-külön kijelentették: Lengyelország sorsát 1988–1989-ben nem annyira a két nagyhatalom közötti viszony vagy a Gorbacsov vezette Szovjetunió diktátuma határozta meg, hanem leginkább magukon a lengyeleken – a Jaruzelski-féle vezetésen, a Szolidaritáson és az egyházon – múlt, hogy megtalálják-e a kivezető utat a teljes gazdasági-politikai válságból.

A konferencia az 1986–1989 közötti éveket fogta át. Az első dátumot az indokolta, hogy annak az évnek a nyarán zajlott le a LEMP X. kongresszusa Mihail Gorbacsov részvételével, és két héttel később a hatalom – meglehetősen váratlanul – amnesztiát hirdetett a még börtönben lévő 225 politikai fogoly számára. Ez némi reményt ébresztett, különösen mert 1985 a Jerzy Popieluszko atya ellen elkövetett brutális gyilkosság árnyékában és a növekvő kilátástalanság jegyében telt, a Szolidaritás is éppen akkoriban volt mélyponton. 1987-ben II. János Pál pápa Lengyelországba látogatott, és arra buzdította a lengyeleket, hogy „ne csüggedjenek”. 1988-ban hatalmas sztrájkhullám söpört végig az egész országon, s megindult a kapcsolatfelvétel a hatalom és az illegális Szolidaritás között, majd 1989-ben következtek a kerekasztal-tárgyalások, a júniusi választások, és augusztusban megalakult a Mazowiecki-kormány. Ez utóbbi esemény lett – logikusan – a konferencia záró témája. A későbbi fontos események már nem annyira a kommunista rendszer bukásával, mint inkább a demokratikus rend megszilárdulásával voltak kapcsolatosak: 1990 januárjában a LEMP feloszlatta magát, és elindult a Balcerowicz-féle gazdasági sokkterápia, az év őszén megtartották a közvetlen elnökválasztást, ami Jaruzelski addigi köztársasági elnök távozását jelentette a politikai színtérről. Helyébe Lech Wałęsát választották, a teljesen szabad parlamenti választásokra pedig 1991 októberében került sor.

A konferencia hat panelje közül az első A LEMP és szövetségesei, 1986–1988 címet viselte, a második tárgya a Szolidaritás volt ugyanebben az időszakban. A harmadik és negyedik bizonyult a legérdekesebbnek: ezeken a kerekasztal-tárgyalások és a júniusi választások, illetve a választásoktól a Mazowiecki-kormány megalakulásáig terjedő időszak eseményeit vitták meg az egykori résztvevők. Az ötödik panel az USA és a Szovjetunió Lengyelország-politikájával foglalkozott, a hatodik pedig – a konferencia kiegészítő elemeként – az 1989-es rendszerváltással Csehszlovákiában, Magyarországon, Romániában és Bulgáriában.

A legélénkebb diskurzus az 1988. novemberi Wałęsa–Miodowicz-vita, az 1989. tavaszi magdalenkai találkozók, a február–áprilisi kerekasztal-tárgyalások, a júniusi választások és az augusztusi kormányalakítás témáiban folyt.

Vegyük sorra ezeket az eseményeket! 1984-ben – részben a Szolidaritás ellensúlyaként és tagjainak átcsábítására – állami „érdekvédelmi” szervezetet hoztak létre Országos Szakszervezeti Egyetértés néven (ez 1988-ra hatmillió tagot számlált), amelynek Alfred Miodowicz lett a vezetője. Az 1988 őszen létrejött patthelyzetet a hatalom és a Szolidaritás között éppen a már PB-tag Miodowicz mozdította ki a holtpontonról, aki nyilvános televíziós vitára hívta ki legfőbb ellenfelét, Lech Wałęsát. A PB némi ingadozás után belement ebbe, arra számítottak, hogy a jó szónok hírében álló Miodowicz könnyen elboldogul majd Wałęsával. A vitára november 30-án került sor, és ezen a Szolidaritás vezére döntő csapást mért ellenfelére (a felmérések szerint a megkérdezettek közel 64 százaléka mondta győztesnek Wałęsát, míg csupán 1,3 százaléka Miodowiczot). Wałęsa győzelme mellett az a tény, hogy az addig a „volt Szolidaritás volt vezetőjének” aposztrofált, Nobel-békedíjas politikus megjelenhetett a képernyőn, ismét a lengyelek millióiban erősítette meg azt a meggyőződést, hogy nélküle és a Szolidaritás nélkül semmiféle kibontakozás nem képzelhető el. A vereséget a LEMP-vezérkar keserű pirulaként nyelte le, bár Wojciech Jaruzelski férfiasan beismerte: „Azt hittem, Miodowicz kikészíti őt.”

A kerekasztal-tárgyalások 1989. február 6-án kezdődtek meg, az erre a célra készült hatalmas, kerek asztalnál összesen 57 személy foglalt helyet a kormány, illetve a Szolidaritás képviselőiben. A plenáris üléseket a televízió folyamatosan közvetítette, maga az érdemi munka, a vita és az álláspontok kidolgozása három nagy csoportban zajlott (gazdaság- és társadalompolitika, szakszervezeti pluralizmus, valamint politikai reformok), ezek összesen kilenc alcsoportra (többek között a jogrend, a tömegtájékoztatási eszközök, a bányászat és a mezőgazdaság reformját tárgyalták) és három munkacsoportra oszlottak. Viták természetesen voltak, hiszen a politikai rendszer teljes átépítéséről volt szó. Néhányszor valódi válsághelyzet is kialakult, ezeket szűk körű találkozókön oldották fel, minden esetben a lengyel püspöki kar képviselőinek jelenlétében a Belügyminisztérium exkluzív villájában a Varsó melletti Magdalenkában. Ezt a BM-villát azóta is egyfajta mesterségesen táplált hamis mítosz lengi körül. A Szolidaritás jobbszárnyának 1990 után háttérbe szorult része és a szakszervezeten kívüli jobboldali ellenzék újra és újra azzal vádolja az akkori főszereplőket, hogy az egész rendszerváltást kedélyesen előre lejátszották a kommunista hatalommal, az új pozíciókért cserébe átmentették a LEMP nómenklatúráját. Ezt a képet erősítette a Lengyel Televízió is, amikor 1999-ben, a tizedik évforduló kapcsán dokumentumfilmet vetített a kerekasztal-tárgyalásokról. Ez kiváltképp abból állt, hogy a Magdalenkában titokban, a Szolidaritás-oldal tudta nélkül felvett, s a mai napig Czesław Kiszczak táborknánál – aki Jaruzelski jobbkeze, belügyminiszter és a hatalom részéről a kerekasztal-tárgyalások vezetője volt – található több tíz órás filmfelvételtől kiválasztották az üdvözlő pohárköszöntőt, majd a csaknem két hónappal későbbi zárót, és ezeket felváltva ismételtették azt a látszatot keltve, mintha az egész történet egy nagy eszem-izom, kvaterkázás lett volna.

Az áprilisban kötött megállapodás értelmében a Szolidaritás ismét legálisan tevékenykedhetett, létrehozták a parlament másik házát, a szenátust, valamint az államtanács helyett szélesebb körű jogosítványokkal felruházva életre hívták a Lengyel Népköztársaság elnöki intézményét (a tervek szerint Jaruzelskivel az élen), továbbá a zökkenő- és konfrontációmentes átmenet érdekében elfogadták a parlament két házára kifrandó kompromisszumos választásokat. Ez azt jelentette, hogy a szenátusban az összes helyet szabad választások útján töltik be, míg a Szejmnek csak 35 százalékát, a többi mandátum automatikusan a LEMP-et és csatlós

pártjait, az Egyesült Néppártot és a Demokrata Pártot illeti. Az így megválasztandó parlament dolgozza majd ki az új, demokratikus alkotmányt és a választójogi törvényt. Ezt követően a választásokat június 4-re és 18-ra tűzték ki, illetve hivatalosan bejegyezték a Szolidaritást, amely a választásokon elsöprő győzelmet aratott. A 100 szenátusi helyből már az első forduló után 92-t a szakszervezet jelöltjei tölthettek be, ehhez jött még a második fordulóban hét hely. Még ennél is jobb volt az eredmény a Szejm esetében. A megszerezhető 161 mandátumból a Szolidaritás már az első körben 160-at a magáénak mondhatott, és később azt az egyet is megszerezte.

Június végén Wałęsa kijelentette, hogy a Szolidaritás-frakció nem alkot koalíciót a LEMP-pel. Július 3-án a szakszervezet két hónappal korábban útjára indított napilapjában, a *Gazeta Wyborczą*ban megjelent a főszerkesztő, Adam Michnik Tűtékek az államelnök, miénk a miniszterelnök című cikke, amelyben azt javasolta, hogy a békés átmenet és a „sztálinista nómenklatúra” legyőzése érdekében „a demokratikus ellenzék és a hatalmon lévő tábor reformszárnya” hozzon létre szövetséget oly módon, hogy „a LEMP jelöltje lesz az államfő, a miniszterelnöki tárca és a kormányalakítási megbízás pedig a Szolidaritás jelöltjének jut. Egy ilyen államfő biztosítani fogja a hatalom, a nemzetközi szerződések és a katonai szövetségek folytonosságát, egy ilyen kormány pedig a lengyelek hatalmas többségének felhatalmazásával fog rendelkezni, és biztosítja a gazdasági és politikai rendszer következetes átalakítását.” Noha többen korainak tartották a felvetést, és éles vita is kibontakozott körülötte, rövid idő elteltével mégis ez a forgatókönyv valósult meg. Ehhez nagyban hozzájárult, hogy Wałęsa támogatta Michnik elképzelését.

A cikk megjelenésekor egy párizsi konferencián feltették a kérdést Vagyim Zaglagyinnak, hogy mi a véleménye Michnik frásáról, és miként viszonyul majd a Szovjetunió egy esetleges Szolidaritás-kormány megalakításához Lengyelországban. Ő röviden azt válaszolta, hogy mindez „lengyel barátaink belügye”, ami azt jelentette, hogy ha jönnek is tankok, hogy a folyamatot visszafordítsák, azok csak lengyel harckocsik lehetnek. De ebben a fázisban már ezeket sem akarták elindítani.

Mindezek után július 19-én a nemzetgyűlés (a Szejm és a szenátus együttes ülése) Wojciech Jaruzelski tábornokot köztársasági elnökké választotta – egy szavazatnyi többséggel. (A konferencián hangsúlyos kérdésként merült fel, hogyan alakult volna Lengyelország sorsa, ha Jaruzelskit nem választják meg.) A Szolidaritás nem állított ellenjelöltet, és a frakció jó néhány képviselője be sem ment az ülésterembe, vagy szándékosan érvénytelen szavazatot adott le, hogy megkönnyítse Jaruzelski megválasztását. Figyelemre méltó, hogy az új elnök minden pártból, még a sajátjából is kapott ellenszavazatot.

Jaruzelski államelnök Kiszczak tábornokot – mint a „győztes” párt egyik vezetőjét – kérte fel kormányalakításra. Hamar kiderült, hogy Kiszczak nem képes erre. A Szolidaritás közben a kuliszák mögött megbeszéléseket kezdett a LEMP két csatlós pártjának vezetőjével, Roman Malinowskival és Jerzy Józwiakkal. Mindkét párt – miután még aktívan közreműködött Jaruzelski elnökké választásában – gőzerővel igyekezett kitörni a LEMP gyámsága alól, és átmenteni magát a jövőbe. Augusztus 17-én Kiszczak hivatalosan kérte Jaruzelskit, hogy mentse fel őt a kormányalakítási megbízás alól. Ugyanezen a napon Wałęsa, Malinowski és Józwiak nyilatkozatot adott ki, amely szerint „azon felelősségérzettől vezéreltetve, hogy Lengyelország kilábalhasson a gazdasági válságból, mindhárman kifejezik készségüket, hogy Lech Wałęsa, a Szolidaritás elnökének javaslata alapján létrejöjjön a nemzeti felelősség koalíciós kormánya”.

Két nappal később Jaruzelski elfogadta Kiszczak lemondását, és a népszerű katolikus elenzékit, Tadeusz Mazowieckit bízta meg kormányalakítással. Augusztus 24-én a Szejm mi-

niszterelnöknek választotta Mazowieckit 378 igen szavazattal, négy nem és 41 tartózkodás mellett. Az új miniszterelnök expozéjában elhangzott az is, amit azóta oly sokan citálnak: „A múlt és a jelen közé választóvonalat húzunk. Csak azért fogunk felelni, amit mi csináltunk, hogy kivezzünk Lengyelországot a megtörtés állapotából.” Szinte azonnal cikkek és nyilatkozatok tömege jelent meg, amelyek szerzői csak az első mondatot olvasták el, és ennek alapján azt vetették rosszindulatúan Mazowiecki szemére, hogy ezzel a régi hatalmi elitet felmentette a felelősség alól. 1989. szeptember 12-én a Szejm 402 igen szavazattal, egy tartózkodás mellett és ellenszavazat nélkül elfogadta a Mazowiecki miniszterelnök által beterjesztett koalíciós kormánynevsort. A 24 tagú kabinet több mint felét adta a Szolidaritás, négy-négy tárca jutott az Egyesült Néppártnak és a LEMP-nek, három a Demokrata Pártnak.

A konferencián sok szó esett arról, hogy végül is mi készítette a két szemben álló táborat a megállapodásra. A kommunista vezetés világosan látta azt a gazdasági és politikai csődtömeget, amelybe az országot vitte, és kényszerűen rájött arra, hogy a társadalom aktív támogatása nélkül semmilyen reformot nem lehet végrehajtani. Az emberek pedig passzívak és bizalmatlanok voltak, s nem óhajtottak „kapcsolatba kerülni” a hatalommal. 1981-ben a kommunista hatalomgyakorlás módszertanából eredően Jaruzelskinek még tényleg nem volt más választása, mint a hadiállapot bevezetése, 1988 körül viszont már létezett alternatíva: újabb hadiállapot vagy kiegyezés. Jaruzelski tábormok történelmi és elvitathatatlan érdeme, hogy elfogadta az alapvető változások szükségességét, és emellett tette le a voksát. A másik oldalon pedig tudták, hogy 1987–1988-ra a Szolidaritás sokat veszített lendületéből és támogatottságából. Érzékelték, hogy az emberek döntő többsége nyugalmat akar, elege van a konfrontációból, az állandó feszültségből, a sorban állásból, az üres boltokból. Mazowiecki a konferencián is elmondta: tisztában voltak azzal, hogy a Szolidaritásnak meg kell mutatnia, hogy képes és készen áll felelősségteljes kompromisszumokat vállalni Lengyelorszáért. Ehhez azt is hozzátette, hogy a kommunista rendszer fenntartásában érdekelt, a lakosság hozzávetőleg 15 százalékát kitevő társadalmi csoport és a vele szemben álló, nagyjából ugyanilyen létszámú, javarészt a Szolidaritásban tevékenykedő ellenzékiek nem szállhattak szembe a nagy többség nyugalom iránti elementáris igényével anélkül, hogy hitelüket ne veszítették volna, s nem teheték ki az országot súlyos és kiszámíthatatlan veszélyeknek. Mindezek fényében a miedzeszyni találkozó résztvevői egyetértettek abban, hogy a demokrácia és a demokratikus intézményrendszer fenntartásához, működtetéséhez és szilárdságához elengedhetetlenül szükséges az erős és öntudatos civil társadalom, a diktatúra megdöntéséhez azonban nem feltétlenül.

Felmerül a kérdés, mit is lehet megtudni egy ilyen oralhistory-konferencián. Jachrankában számos apró érdekességet, történeteket a távozó carteri és az érkező reagani adminisztráció fejtelenségéről, vagy a teljes szellemi leépülést mutató Brezsnyevről, Miedzeszynben több újdonságot és rengeteg kiegészítést. Revelációk egyik helyen sem voltak. De nem is ez a lényeges, hanem az, hogy az urak és elvtársak egy asztalhoz ültek, hogy a közös félmúltat megbeszéljék. Ráadásul érezhető volt a többiek megismerésének vágya, a kölcsönös megértés igénye, a közös elemzés szándéka. Hogy legalább megértsék – ha elfogadni nem akarták is – a másik álláspontját. Történelmi kuriózum volt például Kulikov és Brzezinski beszélgetése a kávészünetben Jachrankában.

A laikus olvasó és a történész számos következtetést vonhat le mind a jachrankai, mind a miedzeszyni konferencia anyagából. Ugyanazon kijelentésnek vagy dokumentumnak is többféle olvasata lehet. Ami az őszinteséget illeti, azt hiszem, a résztvevők keveset hazudtak, ha kellett, inkább az elhallgatást választották. Több dologról viszont megnyilatkoztak, és szembesíteni lehetett őket egymással és a hozzáférhetővé vált dokumentumokkal. Ezekből a „szembesítésekből” éppen az derült ki, hogy egyformán fontos az írott forrás és az oral history,

valamint a kettő összevetése, de mindkettőt kellő kritikával kell kezelni. Számomra az oral-history-konferenciák egyik legfőbb tanulsága, hogy minél később kerül sor ilyen találkozókra, az annál rosszabb az emlékezet szempontjából, ellenben annál jobb a megszólalás bátorságát illetően. Ami azt is jelenti, hogy minél távolabb kerülünk az adott eseménytől, annál könnyebben és nyugodtabban lehet beszélni róla. És érdemes.